

Ірина Ціборовська-Римарович (Київ)

БІБЛІОТЕКА ОСТРОЗЬКОГО ЄЗУЇТСЬКОГО КОЛЕГІУМУ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН ФОНДУ

З року в рік посилюється увага науковців різного профілю до бібліотечних історико-культурних фондів. Вони стають об'єктом як історико-книгознавчих досліджень, так і використовуються представниками різних галузей гуманітарних наук. Більшість таких фондів сьогодні є недостатньо дослідженими і залишаються мало відомими для широкого кола дослідників. Ці фонди є об'єктами книгознавчих і бібліотекознавчих досліджень, водночас, вони становлять багату джерелознавчу базу для широкого спектру гуманітарних студій.

Монастирі відігравали в історії суспільства помітну політичну, економічну та культурну роль. При багатьох монастирях діяли колегіуми, школи, друкарні. Монастирі володіли цінними бібліотеками та архівами.

Нові відомості про давні бібліотеки монастирів, духовних навчальних закладів доповнюють і поглиблюють знання про їхню історію, шляхи комплектування, склад і зміст фондів, а відтак рельєфніше окреслюють роль і функції цих інституцій в історичному процесі. Вагома роль бібліотек в історії культури людського суспільства взагалі, і монастирських книгозбірень зокрема, надає актуальності дослідженням з історії бібліотеки будь-якого монастиря.

Мета публікації – висвітлити основні віхи в історії бібліотеки Острозького єзуїтського колегіуму, дати історико-книгознавчу характеристику бібліотечного фонду та джерелознавчий аналіз првенієнцій його книжок.

Єзуїтські колегіуми становлять важливу сторінку в історії розвитку європейської освіти і науки. У певні періоди історії України діяльність отців єзуїтів відіграла вагому роль у суспільно-політичному житті українського народу, помітний слід залишили вони в історії української культури та освіти.

Неможливі існування та продуктивна діяльність навчального закладу без бібліотеки. Остання віддзеркалює своїми фондами

перебіг навчального процесу, рівень його організації, зв'язки закладу з культурним і науковим середовищем. Бібліотечні примірники несуть інформації про людей, які користувалися книжками, творили книжки, опікувалися ними. Фонди давніх бібліотек промовисто розповідають про долю наукових і літературних творів, їх значимість, побутування та мінливу славу. У Товаристві Ісуса бібліотека, як зібрання книжок і як приміщення для них, належала до обов'язкових і важливих елементів нормального розвитку і діяльності кожного колегіуму чи резиденції.

Бібліотека Острозького єзуїтського колегіуму до цього часу не стала об'єктом самостійного комплексного історико-книгознавчого дослідження у вітчизняному бібліотекознавстві. Хоча в останній чверті ХХ – на початку ХХІ ст. з'явилися кілька публікацій про неї (П. А. Сотніченко, Ю. М. Шемета, Т. Є. Мяскова) [13, 148-152; 11, 13-14; 1, 21-22; 5, 68; 18, 157-171; 9, 122-135].

Єзуїтський колегіум в Острозі з костелом в ім'я святих Ігнація та Франциска Ксаверія був уфондований у 1624 р. дідичкою Острога княгинією Анною Алоїзою Острозькою (1603–1654), дружиною великого литовського гетьмана, віленського воєводи Кароля Ходкевича (1560?–1621), дочкою волинського воєводи князя Олександра Острозького, онучкою київського воєводи, протектора Православної Церкви, фундатора і патрона Острозької академії, благовірного кн. Костянтина Василя Острозького, донькою Анни Костчанки, благодійниці та онукою Софії Одровонж, фундаторки єзуїтського колегіуму в Ярославі. 1624 та 1627 рр. вона записала колегіуму значні маєтності і надала земельну ділянку та матеріали для будівництва колегіуму й костелу.

Резиденція отців єзуїтів в Острозі стала називатися колегіумом з 1627 р. Протягом свого існування Острозький колегіум мав постійні місійні осередки в Олександрії, Березові, Губкові, Княгинині, Мощениці, Мозирі, Полонному, Суражі, Турові, Звягелі. Від нього певний час залежали місійні доми в Білій Церкві, Юровицях, Кременці, Ксаверові, Овручі, Вінниці та Житомирі [19, 482].

Острозький колегіум належав до єзуїтських навчальних закладів вищого типу, в яких викладалися курси філософії і богослів'я. Колегіум мав бібліотеку, папірню [6, 37-39], обсерваторію, аптеку. При колегіумі був конвікт для шляхетської молоді, музична бурса. Бібліотека комплектувалася традиційними шляхами: дарами, закупамі, обов'язковими примірниками з друкарень Ордену єзуїтів.

Основу бібліотеки склала книгозбірня острозького пробоща

(1624 р.), луцького офіціала і каноніка Миколая Олександра Рамулта (Ramult), яка за тестаментом була передана острозьким отцям єзуїтам [24, 167]. У 1637 р. ректор колегіуму Премислав Рудницький виділив на потреби бібліотеки бл. 1000 злотих. У 40-х рр. XVII ст. єзуїтська книгозбірня нараховувала вже бл. 4000 упорядкованих томів [19, 483]. Згодом її фонди поповнилися книжками Каспера Бродовського, які залишилися після смерті власника, що сталася 1649 р. [19, 483]. У бібліотеці колегіуму зберігалися рукописи та рукописні книги [8, 61, 107; 15, 406-433].

У друківаних джерелах та книгознавчих дослідженнях нічого не говориться про дарування книжок колегіуму Анною Алоїзою Острозькою. Цьому присвячена публікація Ю. Шемети, в якій подано опис 12 стародруків із суперекслібрисом княгині. На сьогодні у фондах НБУВ загалом виявлено 32 стародруки із суперекслібрисом А. А. Острозької, найвірогідніше, донаційним. На книжках із суперекслібрисами присутні записи латинською мовою про приналежність їх Острозькому єзуїтському колегіуму з датою 1627 р. У цій групі стародруків основна кількість книжок має формат folio. Усі вони великі за обсягом по кількості сторінок. Їхні оправи виготовлено із дерев'яних дошок, обтягнутих ясно-жовтою шкірою, багато декорованою технікою сліпого тиснення. З матеріальної погляду, в ті часи це мав бути надзвичайно коштовний дар, який могла дозволити собі дуже заможна людина. Саме 1627 р., як говорять документи, Острозький колегіум одержав від бонефакторки значні надання. Можливо серед них були й книжки. Це є припущення, але з певністю, без конкретизації джерела надходження, можна говорити про те, що 1627 р. бібліотека поповнилася значною групою книжок, так чи інакше пов'язаних з іменем Анни Алоїзи. В майбутньому додаткові відомості про книжки від Анни Алоїзи Острозької може дати порівняльний аналіз оправ із суперекслібрисами зі схожими по виконанню оправами без цього власницького книжкового знаку.

Доля бібліотеки острозьких отців єзуїтів була нерозривно пов'язана з долею колегіуму. Бібліотека постраждала під час Національно-визвольної війни 1648–1654 рр. У 1648 р. колегіум припинив свою діяльність і перебував у такому стані до 1656 р. [12, 29-30] Навчальний заклад відновив регулярну діяльність лише в середині 1660-х років [17, 134]. У вирі Визвольної війни книжки, що збереглися, було евакуйовано до Дубна, а потім у Княгинин. Повернулися вони до Острога на зламі XVII–XVIII ст.

Приміщення бібліотеки знаходилося в будинку колегіуму на

другому поверсі над ідальнею [22, 226], між аптекою та архівом, мало два загратованих вікна, які виходили на подвір'я колегіуму. Напередодні ліквідації Ордену було підготовлено нове, просторіше приміщення у східній частині будівлі, яке мало три яруси. Але перенести книжки до нього не встигли: 1773 р. Товариство Ісуса було скасовано папою Климентом XIV [19, 483].

У 1774 р. після касації Ордену єзуїтів до Едукаційної комісії було внесено проект по створенню в Острозі в архітектурному комплексі єзуїтського колегіуму Університету для південних провінцій Речі Посполитої. Але через брак коштів його не було реалізовано. У 1777 р. Едукаційна комісія відкриває в Острозі повітову чотирикласну школу, яку повинні були утримувати василяни Гоцанського василянського монастиря [24, 194]. З цією метою їм було передано поезуїтські будівлі і наукові збірки колегіуму. Книжки з колишньої єзуїтської книгозбірні перейшли до рук василян. Цей факт віддзеркалюється у провенієнції на сторінках стародрука з Острозького колегіуму. Так, примірник популярного твору давньоримського письменника Гая Юлія Соліна (Solinus, середина III ст.) "Polihistor" (Базель, 1543; ВІК: Pal. 1726) має два записи: один – "Coll[egii] Ost[rogiensi] S[ocietatis] Jesu. 1641", інший – "Ex Bibliotheca Coll[egii] Ost[rogiensis] Ord[inis] S[ancti] Basilii Magni". Єзуїтський костел відійшов отцям василянам і був переосвячений у Покровську церкву. Будівлі шляхетського конвікту зайняли отці кармеліти.

1795 р. указом російської імператриці Катерини II в Острозі була відкрита Волинська православна духовна семінарія, яка розташувалася в приміщенні колишнього єзуїтського колегіуму. Частина книжок єзуїтської книгозбірні була відібрана для семінарської бібліотеки, а частина передбачалася для перерозподілу в інші бібліотеки та продажу.

Під час війни 1812 р. з Наполеоном Бонапартом Волинська православна духовна семінарія разом з бібліотекою та архівом була евакуйована в м. Кобиляки Полтавської губернії. Під час реєвакуації у 1813 р. бібліотечний і архівний фонди постраждали від негоди і переправи через річку Псьол.

Книжкове зібрання Волинської православної духовної семінарії, а разом із ним і фонд бібліотеки єзуїтського колегіуму неодноразово страждали від пожеж. Після пожеж 1809 та 1821 рр. архітектурний комплекс єзуїтського колегіуму не відбудовувався, поступово руйнувався і в 1875 р. його було розібрано.

У складі семінарської бібліотеки книжки Острозького колегіуму

подорожували з Острога до Аннополя (1825 р.), далі до Кременця (1836 р.), з Кременця до Житомира. У Житомирі в роки радянської влади їх було передано у фонди Волинського музею (1900–1932)¹, до складу його науково-дослідної бібліотеки. Цей етап тривав недовго. Згідно з постановою Президії Укрнауки від 2 червня 1928 р. та колегії Наркомпросу від 2 липня 1928 р. книжкові фонди Волинського музею було наказано передати до Всенародної бібліотеки України у Києві (ВБУ), тепер Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (далі НБУВ). Їх передача до ВБУ завершилася 9 жовтня 1932 р. [7, 10] У складі книжкових фондів Волинського музею було передано книжки Волинської православної духовної семінарії та Луцько-Житомирської римо-католицької духовної семінарії.

На цей момент не виявлено ані рукописних каталогів, ані інвентарів, ані списків книжок, які б відносилися до періоду функціонування колегіуму.

Про склад і обсяг книжкового зібрання Острозького єзуїтського колегіуму дає уявлення другий том рукописного каталогу бібліотеки Волинської православної духовної семінарії. Датований 1893 р., він має таку оригінальну назву: “Систематический каталог книг фундаментальной библиотеки Вольнской духовной семинарии на языках латинском, греческом и (отчасти) еврейском” [10, арк. 144]. У цьому каталозі бібліографічний опис кожного видання подається в такій формі: ім’я автора, назва книжки, місце видання, рік видання, формат, кількість сторінок і примітки. Останні несуть у собі інформацію про оправу, кількість примірників видання (якщо їх більше одного), відомості з якої книгозбірні книжка надійшла у бібліотеку Волинської духовної семінарії. В описі книг з Острозького колегіума фігурують примітки: “Из библиотеки Острож. Иезуит. Кол.”, “В коже”, “В пергамен. переп.”, “В папке”. Якщо на сторінках примірника був вказаний рік надходження книжки до бібліотеки Колегіуму, то ця дата зафіксована і в рукописному каталозі семінарської бібліотеки.

Книжки в каталозі 1893 р. описані за такими розділами: “Словесність”, який включає в себе не тільки твори письменників і поетів, а й посібники і підручники з риторики, видання з теорії словесності та історії літератури, панегірики – з Острозької бібліотеки отців

¹ Волинський краєзнавчий музей у Житомирі був заснований у 1900 р. За першу чверть ХХ ст. він перетворився на одне з найцінніших музейних і бібліотечних зібрань України. У різні роки він називався: Волинський центральний музей, Волинський державний науково-дослідний музей, Волинський краєзнавчий музей у Житомирі, нині Житомирський обласний краєзнавчий музей [7, 1].

езуїтів в цьому розділі виявлено 74 назви; “Цивільна історія”, який включає всебі історії окремих держав і народів, географію, опис по-дорожжя – виявлено 42 назви; “Мовознавство” – 13 назв; “Фізико-математичні науки: Арифметика. Алгебра. Геометрія. Тригонометрія. Математика взагалі. Астрономія. Фізика. Географія фізична і математична. Космографія” – 25 назв; “Природнича історія” – 10 назв; “Механіка. Військова справа” – 2 назви; “Медицина” – 41 назва; “Закознавство” – 13 назв. Всього за нашими підрахунками 220 назв = 220 шифрів зберігання. Важливо підкреслити, що насправді самих видань описано більше, бо трапляються випадки, що в одній одиниці зберігання було оправлено два і більше видань, які знаходилися під одним шифром (які мали один шифр). Значну групу представляють конволюти, що складаються з панегіриків, які теж мали в бібліотеці один шифр. Кожний конволют представлено в рукописному каталозі під загальною назвою “Miscellanea panegyrica”. Після заголовка вміщено перелік усіх алігатів даного конволюта.

У рукописному каталозі частина бібліографічних описів стосується дефектних примірників без початку і закінчення, без оправ, у поганому стані збереження, на яких не збереглися провенієнції. Це могло завадити бібліотекарю наприкінці XIX ст. визначити приналежність книжок XVI та XVII ст. до конкретної книгозбірні у минулому. А серед подібних примірників могли бути і книжки з бібліотеки Острозького єзуїтського колегіуму.

Як засвідчують примірники книжок із бібліотеки колегіуму та бібліографічні описи видань, вміщені в рукописному каталозі Волинської православної духовної семінарії, в Острозькій бібліотеці були видання з друкарень Авіньйону, Альдорфа, Амберга, Антверпена, Аугсбурга, Базеля, Бергамо, Бранева (Браунсберга), Брешії, Варшави, Венеції, Відня, Вільни, Гданська, Гейдельберга, Герборна, Ділінгена, Замостя, Женеви, Ієни, Інгольштадта, Каліша, Кракова, Кельна, Лейдена, Лейпціга, Ліона, Лондона, Лувена, Любека, Любліна, Львова, Мадрида, Майнца, Монтебельярді, Нюрнберга, Падуї, Памплони, Парижа, Познані, Праги, Рима, Сандомира, Страсбурга, Торуня, Тулузи, Урселя, Утрехта, Феррари, Флоренції, Франкфурта-на-Майні, Шалона-на-Марні.

Склад фонду визначався завданнями, які повинна була виконувати бібліотека єзуїтського монастиря та навчального закладу: забезпечувати навчальний процес та виховання учнів, душпастирську та місійну діяльність членів Товариства Ісуса, яка полягала у наверненні місцевих українців до католицизму, підготовку нових

членів ордену. Основна маса збережених стародруків колегіумної книгозбірні – книжки релігійної тематики: коментарі до Біблії та Євангелій, твори отців Церкви, теологічні праці членів Товариства Ісуса, агіографічна література, нормативно-регламентуючі документи, що скеровували діяльність ордену, підручники та посібники з риторики, граматики латинської та грецької мов, історичні твори та праці в галузі медицини і математики.

У фонді бібліотеки широко були представлені твори провідних діячів і теологів Товариства Ісуса: Клаудіо Аквавіві (1542–1615), Людовіка де Алькасара (1554–1613), Роберта Беларміна (1542–1621), Мартіна Антоніо Дельріо (Delrius; 1551–1608), Християна Маєра (Maier; 1584–1634), Якоба Альвареза де Паса (1560–1620), Людовіка де Понте (1554–1624), Фердинанда Квірінуса де Салазара (†1646), Максиміліана ван ден Сандена (Sandaeus; 1578–1656), Миколая Сераріуса (Serarius; 1555–1609), Франсисака Суареса (1548–1617) та ін. У теперішній колекції зберігається примірник третього видання відомого твору засновника Товариства Ісуса Ігнація Лойоли “*Exercitia spiritualis*” (Познань, 1692; ВІК, № 142), три видання орденського статуту “*Regulae Societatis Jesu*” (Рим, 1616; Антверпен, 1635; Познань, 1741).

У книгозбірні Острозького єзуїтського колегіуму були представлені твори античних письменників: Аристотеля, Вергілія, Ксенофонта, Овідія, Сенеки, Соліна, Цицерона, Авла Гелія; праці італійських гуманістів: Лоренцо Валли, Паоло Мануція, Франческо Петрарки; роботи Дезідерія Еразма Роттердамського. Фізико-математичні науки та природнича історія були представлені працями Йоана Сакробоска, Петра Аппіана, Тіхо Браге, Христофора Клавія, Генріха Глареана, Станіслава Сольського, Адальберта Тилковського, Томаза Кампанелли, Атаназія Кірхера. Серед істричних творів знаходилися видання праць Кассіодора, Ніколло Мак’явеллі “*Historia Florentia libro octo*”, Роберта Беларміна “*Chronologia brevis*”, Тадея Крусинського “*Prodromus ad historiam revolutionis in Persicae...*”, Германа Гуго “*Obsidio Bredae armis Philippi IV...*” та ін. Розділ медицини включав у себе праці відомих свого часу служителів Ескулапа, імена багатьох з яких увійшли в історію світової медичної науки. Серед них видання творів Клавдія Галена, Андреа Везалія, Леонарда Фукса, Йоана де Віко, Еліаша Монтальто, Людовіка де Меркадо, Германа Бургааве. Необхідно зазначити, що серед названих осіб членами Ордену єзуїтів були Х. Клавій, А. Кірхер, Р. Белармін, Т. Крусинський, С. Сольський.

Нині основна частина книгозбірні Острозького єзуїтського колегіуму зберігається у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ (далі – ВІК) окремою структурною одиницею – книжковою колекцією під назвою “Бібліотека Острозького єзуїтського колегіуму. XVII–XVIII ст.” і є історико-культурною пам’яткою, яка повинна бути внесена до Державного реєстру книжкових пам’яток України. Колекція була сформована в стінах НБУВ. Історія її формування була така. На початку 70-х років ХХ ст. в процесі роботи з колекційними фондами, які зберігалися в 1-й Філії Центральної наукової бібліотеки УРСР (ЦНБ, нині – НБУВ) на Подолі, книжки бібліотеки Острозького єзуїтського колегіуму були виділені в окрему колекцію. Колекція в той час нараховувала понад 100 одиниць зберігання. На початку 2000-х рр. в наслідок проведеної роботи по ретроспективному доукомплектуванню фондів ВІК профільною літературою з відділу обмінних і резервних фондів НБУВ, названа колекція поповнилася більше як на 300 одиниць зберігання. Тепер вона нараховує бл. 465 од. зб. Нині колекція потребує упорядкування та проведення наукового книгознавчого опису і обліку документів.

Основна кількість колекційних стародруків – це видання XVII ст. Щодо мовної характеристики видань, то, практично, всі вони надруковані латинською мовою, незначна кількість – польською, і тільки одиниці – італійською, німецькою та французькою.

Група стародрукованих видань із бібліотеки острозьких отців єзуїтів зберігається у складі колекцій відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ (далі – ВСПВ): колекції інкунабулів (2 од. зб.)², колекції палеотипів (26 од. зб.)³, колекції видань другої половини XVI – початку XIX ст., надрукованих латинським шрифтом (понад 24 од. зб.), колекції плантенів (12 од. зб.), колекції альдин (2 од. зб.)⁴, колекції етьєнів (1 од. зб.), колекції ельзевірів (1 од. зб.). Загалом у зібраннях НБУВ сьогодні відомо понад 520 стародруків, що походять з книгозбірні острозьких отців єзуїтів.

Впродовж свого трьохсотлітнього існування книжковий фонд колегіумної бібліотеки не тільки потерпів внаслідок військових дій, пожеж, переїздів і зміни установ-фондоутримувачів, але й був частково розпорошений. Цей факт ілюструють такі відомості. Сьогодні в фонді 739, “Колекція стародрукованих книг”, Центрально-державного історичного архіву України у м. Києві зберігається

² Опис видань вміщено в [2].

³ Опис видань вміщено в [3].

⁴ Опис видань вміщено в [16, № 136].

один стародрук з бібліотеки Острозького єзуїтського колегіуму, про що повідомляє провенієнція "Collegii Ost[rog]iensis Soc[ietatis] Jesu". Це праця Яна Стефана Пізарського "Mowca Polski albo Suplement do tomu pierwszego Mow Seymowuch... – T. 2" (Каліш, 1676; ЦДІАУК, ф. 739, оп. 1, спр. 72)⁵.

У музеї Національного університету "Острозька академія", створеному з подарунків меценатів і добродійців, зберігається одинадцятий том кельнського видання званої праці історика церкви Цезаря Баронія (Baronio, лат. Baronius; 1538–1607) "Annales Ecclesiasticis" (Кельн, 1624) із таким записом на титульному аркуші: "Collegii Ostrogiensis Societatis Jesu. 162[7]".

У Музеї книги та друкарства м. Острога є примірник твору Войцеха Тилковського "Dziewięć do boiazni Wożej robudek..." (Варшава, 1693; VI-с 268), який, окрім традиційного рукописного екслібрису, має штамп бібліотеки Братства імені князів Острозьких та бібліотеки Острозького краєзнавчого музею [14, 31-32].

Практично всі книжки колекції мають провенієнції, які свідчать про приналежність їх у минулому Острозькому єзуїтському колегіуму. Записи мають таку форму і зміст: "Collegii Ostrogiensis Societatis Jesu" ("Острозького колегіуму Товариства Ісуса"), "Ex libris Collegii Ostrogiensis Societatis Jesu" ("З книжок Острозького колегіуму Товариства Ісуса"), "Inscriptus Catalogo librorum Collegii Ostrogiensis Societatis Jesu" ("Записана до каталогу книжок Острозького колегіуму Товариства Ісуса"), "Pro Apotheca Collegii Ostrogiensis Societatis Jesu" ("Для Аптеки Острозького колегіуму Товариства Ісуса"). Їх присутність засвідчує ретельне дотримання правил, за якими префект єзуїтської бібліотеки повинен був відмічати спеціальними написами книжки, що належали колегіуму, резиденції чи місійному дому.

Кількісно незначні провенієнції ХІХ – першої чверті ХХ ст. в історії єзуїтського книгозбірні відіграють роль дороговказів на шляху розпорошення її фондів. Деякі примірники мають круглий штамп бібліотеки Волинської православної духовної семінарії із написом: "Фундаментальная Библиотека Вольнской Духовной Семинарии". Наприклад, примірник видання Сенеки "Tragoediae" (Венеція, 18 VII 1493; ВСРВ, ІА 287). Поодинокі стародруки мають овальний штамп бібліотеки Луцько-Житомирської римо-католицької семінарії із написом: "Sigillum Bibliotheca Seminarii Luceor-Zytomeriensis". Як наприклад, примірник видання "Rerum Hungariae scriptores

⁵ Бібліографічний опис подано в [4, № 82].

varii historici, geographici ex veteribus plerumue, seditiam fugientibus editionibus revocati..." (Франкфурт, 1600; ВІК, Armar 11, № 10), що зберігається у фонді "Бібліотека Луцько-Житомирської римокатолицької семінарії". Примірник видання творів Вергілія "Opera Vergiliana" (Ліон, 1517; Pal. 1246) знаходився в бібліотеці Київської духовної академії. Там само зберігався примірник твору домініканина Ігнатія Ковнацького, присвячений чудотворній іконі Божої Матері у Луцькому домініканському костелі, "Sparta Polska..." (За-мостя, 1703; ВІК, CVIII 4/134).

Якщо аналізувати стародруки острозької єзуїтської книгозбірні, які знаходяться в фондах НБУВ, як джерелознавчу базу, то констатуємо відсутність на їхніх сторінках розлогих, інформативних провенієнційних записів. Це можна пояснити тим, що присутність екслібрисів і провенієнційних записів унормовувала інструкція, випущена VII генеральною конгрегацією Товариства Ісуса. За її вказівками належало на всіх книжках орденських осередку, навіть на тих примірниках, які знаходилися в особистій власності, зазначати тільки назву осередку, до якого вони належали [22, 239].

Наводимо найяскравіші провенієнції досліджуваної книгозбірні. Примірник Аристотелевого "Organum" (Венеція, 1541; ВСПВ, Pal. 469) окрім запису про належність Острозькому колегіуму має запис латинською мовою: "Andrea Alexandri Solthan" ("Андрія Олександра Солтана"). Ймовірно у минулому стародрук належав представникові шляхетського роду Солтанів, які мешкали на Волині – Андрію Олександровичу Солтану. В геральдично-генеалогічних виданнях серед представників цього роду Андрія Олександра немає [26, 457-458; 27, 126]. П. Малаховський подає відомості про два роди Солтанів: один герба "Сирокомля" з відмінами, інший – герба "Корибут" [25, 439-440].

Щодо розповсюдження творів членів Товариства Ісуса, представляють інтерес записи на примірниках праць теолога-єзуїта, письменника-полеміста, викладача теології та філософії в орденських навчальних закладах, ректора Львівського єзуїтського колегіуму в 1721–25 рр. Георгія Генгеля (Gengell; 1657–1727). У книгозбірні острозьких отців єзуїтів знаходилися видання шести його творів. Деякі з примірників мають дарчі записи автора Острозькому колегіуму: "Censura prophetiarum de Romanis Pontificibus quaestionibus multifariis illustrata et comprehensa..." (Львів, 1724; ВСПВ, In. 2335) – "Collegio Ostrogiensi Soc[ietatis] Jesu / inscribit Author" ("Острозькому колегіуму Товариства Ісуса підписав Автор"); "Defensio theologiae

scholasticae contra Luterum...” (Львів, 1713; ВСПВ, In. 2336(1)) – “Collegio Ostrogiensi Soc[ietatis] Jesu inscript[us] liber hic ab Authore” (“Ця книга підписана Автором Острозькому колегіуму Товариства Ісуса”); “Scrutinium unicae veritatis in histore triplici...” (Львів, 1725; ВІК,) – “Collegio Ostrogiensis S[ocietatis] J[esu] inscribit Auctor. 1735” (“Острозькому колегіуму Товариства Ісуса підписав Автор. 1735”). У записках решти трьох примірників автор не фігурує: “Defensio Aristotelis et philosophiae peripateticae per enervationem quinquaginta Lutheri propositionum oppositarum Aristoteli et suae philosophiae...” (Прага, 1713; ВСПВ, In. 2336(2)); “Eversio atheisimi seu Pro Deo contra Atheos libri duo...” (Браунсберг, 1716; ВСПВ, In. 2338); “Vindiciae Marianae Innocentiae per enervationem propositionum...” (Львів, 1725; ВСПВ, In. 2339). Треба зазначити, що твори Г. Генделя були широко представлені в бібліотеках Кременецького, Львівського, Берестейського єзуїтських колегіумах. У теологічній Бібліотеці Bobolanum (Варшава) нині зберігається шість книжок з дарчою присвятою Г. Генделя членам Товариства Ісуса – Станіславові Попелю та Петру Томіцькому, настоятелю Красноставського осередку єзуїтів, колегіумам у Любліні, Красноставі та Перемишлі [23, 266].

Бібліотечний примірник твору Яна Крашевського (1631–1708) “Norma Evangelica in Sanctorum gestis revolucens...” (Каліш, 1698; ВІК, № 237) має дарчі записи, зроблені на форзаці одним каліграфічним почером. Написане можна сприймати як один запис, який складається із двох частин. Одна частини – “Pro Collegio Ostrogiensis Soc[ietatis] Jesu” (“Острозькому колегіуму Товариства Ісуса”), інша – “Reverendo Patri in X[ris]to P[at]ri Paulo Zawilski Rectori Collegii Ostrogiensis Societatis Jesu Venerationis ergo” (“Достойному отцю у Христі, отцю Павлові Завільському, ректору Острозького колегіуму Товариства Ісуса задля поваги”). Першу частину запису повторено тричі, другу, більш довгу – двічі. Я. Крашевський, член Ордену єзуїтів, керував колегіумами в Перемишлі, Калішу та Ярославі і мав авторитет одного з найвченіших діячів Ордену [20, 27] свого часу. Адресат Павло Завільський обіймав посаду ректора колегіуму у 1696–1702 рр. Згодом, у 1718–1724 рр. він перебував на посаді регента шляхетського конвікту Острозького єзуїтського колегіуму [19, 483].

В одному з примірників праці Тадея Юди Крусинського “Tragica vertentis belli Persici historia...” (Львів, 1740; ВСПВ, In. 1468) знаходиться один із найрозлогіших дарчих записів, на який ми натрапили під час роботи із книжковим фондом острозької єзу-

їтьської книгозбірні. Запис засвідчує дарування книжки автором ректору Колегіуму Адаму Мальчевському, який обіймав цю посаду у 1736–40 рр. [19, 483]: “R[everendo] P[at]ri Adamo Malczewski Soc[ietatis] Jesu R[ectori] C[ollegii] O[strogien]sis inter solennia sui natalis in arrham perpetuand et ad aras memorie [DSW] obtulit suo nomini Devotissimus Author” (“Достойному отцю Адамові Мальчевському, члену Товариства Ісуса, ректору Острозького колегіуму з нагоди святкування його дня народження на знак вічної пам’яті [...] подарував від свого імені найвідданіший Автор”).

Примірник першого видання твору Андріяна Мясковського (1657–1737) “Deus in essentia unus, in personis tribus, sex disputationibus theologiae propugnatus...” (Прага, 1723; ВСПВ, In. 2345) має дарчий запис автора регенту Острозького шляхетського конвікту Миколаю Керемовичу, який обіймав цю посаду у 1726–30 рр. [19, 483]: “Reverendo Patri in Christo Patri Nicolao Kieremowicz Societatis Jesu Regenti Convictus nobilium Ostrogiensis / offert R[ever]endi Patris Servus in Christo Author S[ocietatis] J[esu] / m[anu] p[ro]pria” (“Достойному отцю во Христі, отцю Миколаю Керемовичу, члену Товариства Ісуса, регенту Острозького шляхетського конвікту дарує достойного отця слуга во Христі, член Товариства Ісуса Автор рукою власною”). Член Товариства Ісуса Андріян Мясковський, герба “Боньча”, відомий математик і теолог, був тривалий час в різних колегіумах професором математики, філософії і теології, керував колегіумами в Познані, Кракові та Ярославі, Домом професіїв у Кракові та Польською провінцією Ордену єзуїтів [21, 455].

Дарчий запис має примірник творів єзуїта-теолога, математика Гонората Фабрі (1607–?) “Tractatus duo: quorum prior est De plantis, et de generatione animalium; posterior De homini” (Нюрнберг, 1677). Книжка надійшла до Колегіума від члена Товариства Ісуса отця Старковецького: “Collegii Ostrogiensis Societ[at]is Jesu Ex dono P[at]ri Starkowiecki S[ocietatis] J[esu] A[nn]o 1711 13 Aug[ust]i” (“Острозького єзуїтського колегіума з дару отця Старковецького, члена Товариства Ісуса 1711 року 13 серпня”).

Примірник твору члена Ордену єзуїтів, теолога Матвія Варшавського (Varsaviensis) має дарчий запис автора Острозькому колегіуму, який виглядає так: “Collegii Ostrogiensis Societ[at]is Jesu Donavit Auctor. 1651” («Острозькому колегіуму товариства Ісуса подарував Автор. 1651»). Книжка була подарована Матвієм Варшавським в рік її виходу в світ.

Значна група стародрукованих видань, як зазначалося, в оправі

зі світлої шкіри має суперекслібрис княгині Анни Алоїзи Острозької, яка дарувала книжки своєму “дітищу”. Це гербовий суперекслібрис, який представляє собою геральдичний щит, поділений на п’ять полів, в яких розміщено зображення родового гербу князів Острозьких, герба “Леліва” – бабусі Анни Алоїзи по батьківській лінії Софії Тарновської, герба “Домброва” – матері, Анни Костчанки, герба “Одровонж” – бабусі по материнській лінії Софії Одровонж, і в центральному полі – один із загальнородових гербових знаків князів острозьких “св. Юрій Зміборець” або “Погонь Руська”. Над гербовою композицією вміщено анаграму – “A[nna] X[iężna] [na] O[strogu] Ch[odkiewiczowa] W[oiewodzina] W[ileńska] H[etmanowa] W[ielka] W[ielkiego] X[ięstwa] L[itewskiego]”. Ймовірно, що це донаторський суперекслібрис, що засвідчував пам’ятний подарунок меценатки і покровительки колегіуму [18, 157-171].

Оправи стародруків колегіумної бібліотеки представляють цікавий об’єкт дослідження для бібліопегістики. Основна кількість книжок мають великий формат – 2°. Стародруки в пергаменових оправах, в оправах із ясно-жовтої шкіри із сліпим тисненням, та шкіри брунатного кольору із сліпим тисненням. За оформленням та матеріалом виокремлюються щонайменше п’ять видів оправ. Групи книжок, які мають ідентичні оправи, засвідчують факт виготовлення їх в одних інтролігаторських майстернях або одним майстром. У багатьох випадках у середниках оправ вміщено монограму Товариства Ісуса в різноманітних художніх оформленнях, зображення голови Ісуса Христа, повернутої у профіль, зображення Діви Марії та ін. При дослідженні оправ необхідно було б порівняти їх із оправами рукописів із бібліотеки Острозького колегіуму, що зберігаються в Інституті рукопису НБУВ.

Проведений історико-книгознавчий аналіз колекційного фонду, результати евристичної роботи з книжковими зібраннями НБУВ, аналіз відомих документальних матеріалів дають можливість визначити на сьогодні такі характерні особливості книгозбірні Острозького єзуїтського колегіуму. Ці книжкові зібрання належали одному із найпотужніших і найдавніших осередків Товариства Ісуса на етнічних українських землях. Книжковий комплекс бібліотеки Острозького єзуїтського колегіуму, який сформувався у XVII ст., в фондах НБУВ є кількісно найбільшим і хронологічно найдавнішим бібліотечним зібранням серед історико-культурних фондів Національної бібліотеки України. Основу колекції складають видання XVII ст. У фондах єзуїтської книгозбірні були видання XV і XVII ст., які збе-

реглися до нашого часу. Практично всі провенієнцій на збережених примірниках бібліотеки Острозького єзуїтського колегіуму лаконічні та однотипні за формою і змістом, і констатують приналежність книжок цьому закладу. Книжки єзуїтської книгозбірні представляють досить рідкісний випадок у книгознавчих дослідженнях давніх бібліотек України наявністю у бібліотечному зібранні значної групи книжок із суперекслібрисом однієї особи, в даному випадку історичної постаті – княгині Анни Алоїзи Острозької (виявлено 32 од. зб. з її суперекслібрисом). Стародруки цієї книгозбірні є цінним джерелом для бібліопегістичних досліджень.

Актуальною є підготовка наукового каталогу стародруків бібліотеки Острозького єзуїтського колегіуму. Його публікація введе в науковий обіг новий фактографічний матеріал про монастирську бібліотеку, розповсюдження в Україні творів членів Товариства Ісуса, забезпечення літературою навчального процесу та діяльності єзуїтських колегіумів.

Джерела та література

1. Бібліотека Острозької академії // Острозька академія XVI–XVII століття: Енциклопедичне видання. – Остріг, 1994.
2. Каталог інкунабул / [Уклав Б. Зданевич]. – Київ, 1974.
3. Каталог палеотипов из фондов Центральной научной библиотеки им. В. И. Вернадского НАН Украины / [Сост. М. А. Шамрай]. – Киев, 1995.
4. Каталог стародрукованих книг, що зберігаються у Центральному державному історичному архіві України у м. Києві (ЦДІАК України). 1494–1764 рр. / [Упоряд. Г. В. Боряк, О. Г. Полегайлов, І. О. Ціборовська-Римарович]. – Київ, 1999.
5. Колегіум отців єзуїтів в Острозі // Острозька академія XVI–XVII століття: Енциклопедичне видання. – Остріг, 1994.
6. Мацюк О. Острозька папірня кінця XVI – початку XVII ст. / О. Мацюк // Острозька давнина: Дослідження і матеріали. – Львів, 1995. – Т. 1. – С. 37–39.
7. Мішук С. І. Бібліотека Волинського краєзнавчого музею у Житомирі (1900–1932): походження, склад, доля / С. І. Мішук. [Автореферат дис... к. і. н.]. – Київ, 2003.
8. Мішук С. І. Рукописні та книжкові зібрання Волині у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / С. І. Мішук. – Київ, 2007.
9. Мяскова Т. Є. Бібліотека Острозького єзуїтського колегіуму: історія виникнення, функціонування та сучасний стан / Т. Є. Мяскова // Рукописна та книжкова спадщина України. – Київ, 2007. – Вип. 11. – С. 122–135.

10. Національна бібліотека України ім. В. Вернадського. – Інститут рукопису. – Ф. І. – Спр. 4726.

11. Поток М. В. До питання про бібліотечну спадщину Острозької академії / М. В. Поток // Матеріали І–ІІІ наук.-практ. конф. (Острог), 1993. – Ч. 2. – С. 13–14.

12. Сєряков С. Події першого року Хмельниччини та єзуїтське шкільництво в Україні / С. Сєряков // Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Історичні науки. – Острог, 2003. – Вип. 3.

13. Сотниченко П. А. К истории библиотеки Острожской школы / П. А. Сотниченко // Федоровские чтения. 1981. – Москва: Наука, 1981. – С. 148–152.

14. Стародруки Речі Посполитої XVI–XVIII ст. у збіраннях Музею книги та друкарства м. Острога і Волинського краєзнавчого музею. Каталог / [Упоряд. О. Л. Позіховський, С. В. Позіховська]. – Луцьк, 2005. – № 65.

15. Уляновський В. І., Яковенко Н. М. Родинна хроніка останньої чверті XVI ст.: 3 колекції Острозького єзуїтського колегіуму / В. І. Уляновський, Н. М. Яковенко // Український археографічний щорічник. Нова серія. – Вип. ¾. – Київ, 1999. – С. 406–433.

16. Шамрай М. Альдини в бібліотеках України: Каталог / М. Шамрай. – Київ, 2008. – № 136.

17. Шевченко Т. Єзуїтське шкільництво на українських землях останньої чверті XVI – середини XVII ст. / Т. Шевченко. – Львів, 2005.

18. Шемета Ю. Суперекслібрис Анни-Алоїзи Острозької у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / Ю. Шемета // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Київ, 2003. – Вип. 10. – С. 157–171.

19. Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy. 1564–1995 / [Red. L. Grzebień]. – Kraków, 2004.

20. Encyklopedyja powszechna. – Warszawa, 1864. – Т. 16.

21. Encyklopedyja powszechna. – Warszawa, 1864. – Т. 18.

22. Grzebień L. Organizacja bibliotek jezuickich w Polsce od XVI do XVIII wieku / L. Grzebień // Archiwa, Biblioteki i Muzea kościelne. – Lublin, 1975. – Т. 31.

23. Grzebień L. Organizacja bibliotek jezuickich w Polsce od XVI do XVIII wieku / L. Grzebień // Archiwa, Biblioteki i Muzea kościelne. – Lublin, 1975. – Т. 30.

24. Kardaszewicz St. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. Materyały do historyi Wołynia // St. Kardaszewicz. – Warszawa; Kraków, 1913.

25. Małachowski P. Zbiór nazwisk szlachty polskiej / P. Małachowski. – Lublin, 1804.

26. Niesiecki K. Herbarz polski / K. Niesiecki. – Lipsk, 1841. – Т. 8.

27. Polska encyklopedia szlachecka / [Oprac. S. J. Starykoń-Kasprzycki, M. Dmowski]. – Warszawa, 1938. – Т. 11.